

определении теоретико-методологических основ эколого-эстетического образования и воспитания. Определены основные подходы к дифференциации эколого-эстетического образования по функциональным признакам. Обобщен опыт отображения эколого-эстетического компонента в содержании воспитательной работы. Показаны пути совершенствования и повышения качества эколого-эстетической подготовки учащейся молодежи.

Ключевые слова: эколого-эстетическое воспитание, эколого-эстетическое образование, эколого-эстетическое сознание, учащаяся молодежь, устойчивое развитие.

Стаття надійшла до редколегії 05.01.2016

УДК 159.955.1

ВІКТОРІЯ ЩЕРБАТА

м. Чернігів

sviktor1983@mail.ru

МОТИВИ ЗВЕРТАННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА ДО ЗАБОБОНІВ

Стаття присвячена аналізу проблеми забобонів, що поширюється в сучасному суспільстві в умовах нестабільності. Розкриваються деякі підходи до трактування цього поняття, їх основні положення. Подано основні форми існування забобонів та аналізується їх структура як різновиду соціальної установки. Представлено коротку характеристику міфологічного мислення як основного джерела забобонів. Подано теоретичний аналіз основних мотивів звернення людей до забобонів.

Ключові слова: забобони, структура забобонів, міфологічне мислення, установка.

У багатьох соціальних групах сучасного суспільства втрачаються наукові основи світогляду, широко поширеною залишається віра у різноманітні міфи, забобони. Такі явища сприяють зниженню здатності людини брати на себе відповідальність, розраховувати на логіку, перекладати відповідальність на дію магічних сил. Кожна людина хоч раз у житті зверталась до забобонів. Навіть вчені не завжди повністю раціональні. Вони теж іноді керуються забобонами у своїй поведінці, володіючи при цьому науковими знаннями. Як свідчать проведені дослідження, забобони використовуються людьми незалежно від їх віку, соціального статусу, освітнього рівня. Однак неправильне ставлення до забобонів призводить до психологічної залежності від них, істотно змінює сприйняття реальності.

Будучи поширеними в культурі всіх суспільств та здійснюючи суттєвий вплив на повсякденне життя людини, забобони рідко виступають у якості предмета наукового дослідження. Недостатньо вивченими залишаються механізми виникнення, підтримання та поширення забобонів, мотиви, якими керується людина, звертаючись до них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною основою роботи є підходи до вивчення буденної свідомості (О. І. Донцов, Т. П. Ємельянова, Л. В. Кіржанова, К. Леві-Строс, С. Московічі, Г. Г. Почепцов, А. В. Юрєвич), таких її форм, як стереотипи (В. С. Агєєв, Г. М. Андрєєва, Е. Аронсон, А. І. Донцов, І. С. Кон, Д. Майерс, С. Московічі, Т. Г. Стефаненко та ін), забобони (А. Леман, Л. М. Коптюк, В. А. Мезенцев, Д. В. Ольшанський, Ю. В. Саєнко, В. Hood, J. Russell, A. Vyse, R. Wiseman та ін.). Дослідження ґрунтуються на положеннях про специфіку архаїчного мислення (Л. Леві-Брюль) Як свідчить аналіз досліджень проблеми забобонів, вони відображаються у субкультурі суспільства та проявляються в обрядах, прикметах, магії, астрології, у вигляді язичництва, деструктивних псевдо-духовних вчень тощо (В. І. Даль, І. О. Ільїн, А. А. Скородумов).

Мета даної статті – теоретичний аналіз мотивів звертання людей до забобонів.

Виклад основного матеріалу. Перш, ніж звернутись до аналізу мотивів використання людьми забобонів, визначимо основну їх суть та механізм утворення. Слово «забобон»

(рос. – «суеверие», укр. – «марновірство») складене від «сує» – «марно» і «віра» (буквально «марне вірування»). З латині слово «superstitio» означає «той, що вижив». Як і поняття «брехня», «істина», поняття «забобон» чітко не визначено, і віднесення того або іншого судження до забобонів багато в чому суб'єктивне. Як правило, до забобонів відносять трактування, що зв'язують між собою предмети і явища, між якими неможливо встановити об'єктивний зв'язок. Забобони являють собою ірраціональний аспект людської поведінки, ірраціональні помилки у пізнанні [3]. На думку В. Мезенцева, забобони ґрунтуються на вірі в дивовижне, надприродне, що виникає через брак знань. Як надприродне, сприймається усе, що виходить за межі повсякденного досвіду людини і не вкладається у її звичні уявлення [6].

Забобони найчастіше аналізують як окремих випадок установки, тобто забобони – це установка на сприйняття і розуміння людей, предметів і явищ навколишнього світу, пов'язаних між собою причинно-наслідковими зв'язками при об'єктивній відсутності між ними таких зв'язків.

Розглядаючи забобон в якості установки, Ю. В. Саєнко виділяє в ньому такі компоненти:

- когнітивний компонент реалізується через процеси сприймання, уваги, пам'яті, мислення, уяви. Пізнавальні процеси покликані пізнати і категоризувати невідомі події і людей, а також забезпечити передбачення можливих наслідків зустрічі з ними та обрати стратегію поведінки щодо них;
- афективний компонент включає емоційні стани і процеси, що переживає людина щодо забобону (страх, тривогу, гнів, хвилювання, радість, здивування, захоплення, інтерес тощо);
- поведінковий компонент забобону представлений у ритуальних символічних діях, які здійснює людина (заклинання, молитви, заговори тощо) [9].

Дослідники, які вивчають, у першу чергу, когнітивний аспект забобонів, розглядають їх як продукт міфологічного мислення, безпосереднє їх джерело. Особливістю цього виду мислення є відображення замість логічних зв'язків асоціативних, що ґрунтуються, як правило, на часовій чи просторовій суміжності

явищ. Таке співпадіння у місці та часі двох різних подій чи явищ, не пов'язаних між собою, поклало початок багатьом забобонам у минулому і стало причиною їх стійкості в сучасному суспільстві [3].

На відміну від логічного мислення, яке вибудовує цілісну картину, на думку П. Я. Гальперина, міфологічне вихоплює окремі факти, які служать для виживання [1]. В основі міфологічного мислення лежить некритична віра у надприродні явища та їх вплив на все оточуюче. Воно базується на результатах практичної діяльності, а не на наукових даних. Таке мислення спирається на авторитет та сліпу довіру до людини, яка є джерелом інформації. У міфологічному мисленні відсутня чітка межа між реальністю й суб'єктивними образами. У свідомості забобонної людини уявний світ зливається зі світом, що сприймається нею, у єдине ціле.

На думку Р. Вайса, не кожен ритуал або віра є забобом. Диференціювати це поняття можливо завдяки аналізу того, чи надає людина певному ритуалу, який вона здійснює, магічного значення [11].

Забобони сягають корінням ранніх етапів історії людства, коли використовувалися тотеми, магія, амулети, щоб вберегтися від зла. Однією з основних причин виникнення забобонів стало постійне прагнення людей передбачити, що їх очікує у майбутньому (завтра, через місяць, через рік тощо). Така необхідність у людей виникла з початком освоєння трудової діяльності. Щоб підготуватися до труднощів, які їх очікують при вирощуванні урожаю чи подорожі, слід було ці труднощі передбачити [6].

Ситуації, у яких людина хоче досягти успіху, незважаючи на власні зусилля при підготовці чи виконанні, бажання людини бути впевненою, що вона зробила все можливе, щоб гарантувати бажаний результат, можуть спонукати до забобонної поведінки.

Найважливіший результат, який отримує людина на емоційному рівні від забобонних думок чи поведінки – відчуття безпеки і впевненості. Вони тісно пов'язані з плацебо-ефектом, що виявляється у величезній силі віри у щось. Забобони спрощують та стабілізують образ мінливого соціального світу,

забезпечують його більшу прогнозованість та зрозумілість.

А. Спіноза досить чітко визначив причину використання людьми забобонів. На його думку, «...страх є причиною, завдяки якій забобони виникають, підтримуються та зберігаються» [6].

Люди звертаються до забобонів, щоб зменшити почуття безпорадності, щоб стати більш впевненими у собі. Окрім того, покладається на забобони легше, ніж звертатися до coping-стратегій. Вони дозволяють економити час на обдумування, а тому обмежені застосуванням в повсякденній, побутовій діяльності, не пов'язаній з розумовою працею.

Забобонні люди вірять, що можуть керувати власним майбутнім, виконуючи певні ритуальні дії, що це допомагає зменшити занепокоєння чи поліпшити власні можливості у певній ситуації. Людина може пов'язати поведінку і подальшу подію та починає вірити, що її поведінка викликала цю подію [2].

Однією з причин звернень до забобонів є компенсація дефіциту об'єктивної прогностичної інформації. Забобони можна розглядати як форму психічного віддзеркалення навколишнього і внутрішнього світу, що не вимагає логічних доказів і задовольняється будь-яким пропонованим рішенням у відповідь на пізнавальну потребу [5].

Якщо людина сумнівається в позитивному результаті важливих для неї подій, емоційну й моральну підтримку їй забезпечують забобони. Навіть коли віра у забобони безпосередньо не впливає на події, вона все ж знижує внутрішнє напруження, а отже, реально позначається на суб'єктивному благополуччі людини.

Забобони спрямовані на захист від передбачуваних небезпек і оволодіння бажаними благами. Найчастіше метою звернення до забобонно-ритуальної діяльності стають гроші, достаток, гарні оцінки на іспитах (чи просто їх здача), гарний настрій, успішна реалізація задуманої справи, знання свого майбутнього, фізичне і душевне благополуччя, збереження життя, здоров'я, сім'ї тощо [4; 5; 6; 8; 9].

Аналіз досліджень, спрямованих на встановлення причин звернення до забобонів дозволяє стверджувати, що вони поширені у тих

областях, де є ризик втратити щось значуще. Таким чином, можливо прослідкувати позитивну кореляцію між забобонною поведінкою і важливістю ситуації, а також, негативну кореляцію між такою поведінкою і відчуттям контролю. Магічне мислення зростає в умовах напруги, небезпеки. Люди з високим рівнем потреби у контролі за власним життям, ймовірно, частіше звертаються до забобонної поведінки.

Часто люди використовують забобони в екстремальних ситуаціях, у яких вирішується їх доля, випробовується їх потенціал, здібності та стійкість. Стресогенними є ситуації змагань і ситуації, які вимагають прийняття відповідального рішення при вирішенні особливо важливих справ (побачення, весілля, виношування та народження дитини, догляд за нею, похорон, важливі поїздки, зустрічі тощо).

І. Ялом вважає, що функція віри у забобони полягає в захисті індивіда від страху старіння і неминучості смерті. Таким чином, вони зменшують чутливість до негативних життєвих подій: втрат, горя, самотності, нерозділеного кохання, депресії, відсутності сенсу життя [10].

На думку Д. А. Романюка, забобони є серед військових специфічним квазіресурсом, що дозволяє розширити їх психологічний потенціал та стійкість в умовах бойових дій. Вони дають можливість структурувати незрозумілі події, забезпечують життя у бойових умовах більшою передбачуваністю, а тому вимагають значно менше психічних затрат. У бійців забобони проявляються у носінні талісманів, передчуттях, табу, звичаях, ритуалах, міфах тощо. Наприклад, віра у «чарівну силу» талісмана дозволяє бійцю спати спокійніше, знизити переживання страхів, активно діяти в умовах бою доти, доки талісман поруч з ним. На противагу цьому, у випадку втрати талісмана боєць може практично втратити необхідні в умовах виживання якості [8].

Узагальнення мотивів, які спонукають людей довіряти і керуватися у своїй поведінці забобонами, дозволив виділити такі групи [3; 6; 9]:

- мотиви безпеки та уникнення невдачі (бажання людей запобігти можливим негативним подіям, перешкодам, труднощам у житті, прагнення уникнути

неприємностей, захиститися від заздрості недобрих людей, уберегтися від невдач, сварок, хвороб);

- мотиви стабілізації сприяють регуляції і підтримці емоційної стабільності людини. До них відноситься прагнення до досягнення впевненості в позитивному результаті важливої справи, у своїх можливостях і силах, наполегливе бажання душевної рівноваги, психічного комфорту, релаксації.
- мотиви досягнення успіху і самоствердження;
- пізнавальні мотиви. Люди, для яких характерні ці мотиви, використовуючи забобони, керуються у своїй поведінці бажанням передбачати майбутні події, прогнозувати можливі неприємності. Забобонна діяльність спонукається цікавістю з приводу майбутнього і прагненням зрозуміти та пояснити те, що відбувається;
- соціальні мотиви забобонної поведінки проявляються у тому випадку, коли мета отримання винагороди або уникнення неуспіху стимулюється потребою у приналежності, повазі, згоді з іншими людьми. Потребуючи підтримки і схвалення, люди наслідують забобони, оскільки ними користується все оточення (батьки, родичі, сусіди, знайомі). Соціальні мотиви тісно пов'язані з мотивами безпеки, оскільки часто саме оточуючі вселяють людині побоювання, що стане щось погане, якщо не здійснити захисних дій;
- атрибутивний мотив припускає, що використання забобонів надає людині можливість перекласти у разі невдачі відповідальність на збіг обставин, а отже, виправдати себе.

Потреба у безпеці виступає як домінуюча, мотиви досягнення успіху, самоствердження, а також пізнавальні й соціальні мотиви – як другорядні, підкоряючись мотиву безпеки. Навіть коли людина діє відповідно до забобону не усвідомлено, не замислюючись, вона, швидше за все, діє з міркувань безпеки (мотив безпеки), оскільки так робить оточення (соціальний мотив) [9].

Якщо розглядати дані мотиви з позиції структури забобону як виду установки, то слід відзначити, що в пізнавальних мотивах виражений когнітивний компонент, у мотивах стабілізації представлений, у першу чергу,

афективний компонент, у мотивах досягнення успіху й уникнення невдачі – поведінковий.

Дослідження, проведені Л. М. Коптюк, вказують на те, що звертання до забобонів підвищується у таких осіб:

- у випускників шкіл та ВНЗ (у момент визначення подальшого життєвого шляху);
- в осіб, які перебувають в умовах підвищеного навчально-трудоного навантаження;
- в осіб з обмеженим рівнем інтелекту;
- у людей з недостатнім вольовим розвитком, заниженою самооцінкою, почуттям неповноцінності [9].

Розглядаючи позитивні аспекти забобонів, не можна не звернути увагу на їх негативний бік. Схильність керуватись у своїй поведінці забобонами (забобонність) викликає у людини небажання відповідати за власні вчинки, жити у залежності від зовнішніх факторів, не дає можливості мислити логічно, аналізувати, і як наслідок, така людина часто демонструє деструктивну поведінку.

Генетично забобони є психологічним відгуком стародавніх фетишистських, тотемічних, анімістичних вірувань. Можна розглядати забобони як негнучкі знання, що насилу або взагалі не змінюються, обмежені застосуванням в повсякденній, побутовій діяльності, не пов'язаній з розумовою працею. Забобони можна аналізувати як форму психічного віддзеркалення навколишнього і внутрішнього світу, що не вимагає логічних доказів та задовольняється будь-яким пропонованим рішенням у відповідь на пізнавальну потребу, що виникає. Розглядаючи їх як варіант установки, у структурі забобонів виділяють когнітивний, афективний і поведінковий компоненти. Найчастіше до забобонів люди звертаються в ситуаціях, що вимагають швидкого ухвалення важливих та відповідальних рішень, ситуаціях, пов'язаних з невизначеністю власного майбутнього. В основі забобонно-ритуальної діяльності часто лежать ірраціональні, нез'ясовані страхи, забобонною людиною рухає бажання позбавитися від них, захистити свою самосвідомість і емоційну сферу від різних негативних переживань.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у виявленні основних психологічних механізмів виникнення забобонів, місця

забобонів у структурі буденної свідомості та дослідженні зв'язку між вірою у забобони і особистісними рисами.

Список використаних джерел

1. Гальперин П. Я. Лекции по психологии / П. Я. Гальперин. — М. : Высшая школа, 2002. — 237 с.
2. Даль В. И. О повериях, суевериях и предрассудках русского народа / В. И. Даль. — СПб. : Литера, 1994. — 126 с.
3. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении / Л. Леви-Брюль. — М. : Педагогика-Пресс, 1994.
4. Леман А. История магии и суеверий от древности до наших дней / А. Леман. — М. : Эксмо, 2002.
5. Матвеев В. С. Как психология отвергает религиозные суеверия / В. С. Матвеев. — М. : Знание, 1995. — 32 с.
6. Мезенцев В. А. Наука против суеверий / В. А. Мезенцев. — М. : Знание, 1975. — 64 с.
7. Ольшанский Д. В. Психология масс / Д. В. Ольшанский. — СПб. : Питер, 2001.
8. Романюк Д. А. Психологический анализ одного суеверия / Д. А. Романюк // Вісник післядипломної освіти. — 2011. — Вип. 3. — С. 447—451.
9. Саенко Ю. В. Суеверие современных студентов / Ю. В. Саенко // Вопросы психологии. — 2004. — № 4. — С. 122—130.
10. Ялом И. Д. Лечение от любви и другие психотерапевтические новеллы / И. Д. Ялом. — М. : Класс, 2005.
11. Vyse S. A. Believing in Magic: The Psychology of Superstition / S. A. Vyse / — N. Y. : Oxford University Press, 1997.

VIKTORIA SHCHERBATA
Chernihiv

THE MOTIVES OF MODERN SOCIETY APPEAL TO SUPERSTITIONS

The article analyzes the problems of superstitions spreading in modern society in terms of instability. Some approaches to the interpretation of this concept and its main provisions are revealed. The basic forms of superstitions existence are given; their structure as a kind of social adjustment is analyzed. A brief description of mythological thinking as the main source of superstitions is given. Theoretical analysis of basic motives of people's appeal to superstitions is revealed.

Key words: superstitions, structure of superstitions, mythological thinking, adjustment.

ВИКТОРИЯ ЩЕРБАТА
г. Чернигов

МОТИВЫ ОБРАЩЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА К СУЕВЕРИЯМ

Даная статья посвящена анализу проблемы суеверий, которая распространена в современном обществе в условиях нестабильности. Раскрываются некоторые подходы к трактовке этого понятия, их основные положения. Подано основные формы существования суеверий и анализируется их структура как разновидности социальной установки. Представлено короткую характеристику мифологического мышления как основного источника суеверий. Подано теоретический анализ основных мотивов обращения людей к суевериям.

Ключевые слова: суеверия, структура суеверий, мифологическое мышление, установка.

Стаття надійшла до редколегії 29.04.2016